

Tetradrahmele de tip Alexandru cel Mare bătute la Istros

Aurel VÎLCU*

Dintre orașele grecești aflate pe litoralul vest-pontic, Istros se remarcă în perioada elenistică printr-o producție monetară semnificativă în aur, argint și metal comun. Un episod încă puțin cunoscut al istoriei monetăriei istriene îl constituie baterea de tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare. Spre deosebire de alte orașe precum Callatis, Odessos și Mesambria, cărora le-au fost atribuite mai multe serii de tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare, pentru Istros cercetările efectuate până de curând au semnalat o singură piesă de acest tip¹. Tetradrahma bătută de Istros are pe avers capul lui Herakles spre dreapta, iar pe revers Zeus Aetophoros șezând pe tron spre stânga, ΙΣ în câmp stânga și ΕΥΞΕ in exergă (fig.1.1). Păstrată la Berlin, moneda, fără loc de descoperire, a fost datată în anii c. 200-c. 190 a. Chr. prin analogie cu tetradrahmele mesambriene și odesitane de la începutul secolului II a.Chr. și cele cu ΛΕΟΝΤΙΣΚΟΥ pe revers, care fac parte din grupul de piese atribuit cu rezerve orașului Dionysopolis² în anii c. 225-c. 190 a.Chr.³. Analiza stilistică arată însă că tetradrahma istrieană nu prezintă asemănări cu piesele care poartă ΛΕΟΝΤΙΣΚΟΥ pe revers. Unele asemănări stilistice cu tetradrahmele callatiene, mesambriene și odesitane ar plasa moneda istrieană mai degrabă în a doua jumătate a secolului III a.Chr., însă o datare mai precisă este imposibilă în acest moment. Remarcăm însă două elemente importante care ar putea ajuta la o mai strânsă datare a piesei: prezența titlului ΒΑΣΙΛΕΩΣ pe revers și un desen aparte al tronului (tron cu spătar) pe care se află Zeus Aetophoros. Tronul cu spătar poate fi întâlnit și în cazul altor tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare atribuite orașelor vest-pontice Callatis (Price 935 și 936), Mesambria (Price 977, 979 și 992) și Odessos (Price 1146, 1158 și 1168). Prezența pe revers a unui detaliu iconografic comun sugerează că aceste piese ar putea aparține aceleiași secvențe cronologice.

Fig. 1. Tetradrahme de tip Alexandru cel Mare bătute la Istros.

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române; e-mail: aurelvilcu@yahoo.com.

¹ K. Regling, *Neue Königstetrachmen von Istros und Kallatis*, *Klio*, 22, 1928, p. 292-302; M.J. Price, *The Coinage*

in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus, I, Zürich-Londra, 1991, p. 180, nr. 970.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 179.

Tetradrahmele de Odessos de tip Price 1168, cu sigla KOI, oferă un indiciu important în privința perioadei de batere a pieselor care au pe revers tron cu spătar. Sigla KOI este atestată pe staterii din aur odesitani de tip Alexandru cel Mare (Price 1161) și pe cei de tip Lysimach bătuți de același oraș în preajma celui de-al treilea război sirian (246-241 a.Chr.)⁴. Această observație trebuie reținută doar sub formă de reper cronologic, fără nicio pretenție de datare absolută, și arată că în perioada amintită tetradrahmele care au tron cu spătar pe revers se aflau în circulație. În cazul tetradrahmei istriene o cronologie mai târzie de mijlocul secolului III a.Chr. poate fi luată în calcul dacă ținem seama de prezența numelui ΕΥΞΕ (probabil Euxenides) în exergă. Un argument în acest sens este oferit de Odessos, ale cărui tetradrahme cu numele unui personaj în exergă, scris în întregime sau parțial (ΚΛΕ⁵, ΚΛΕΑΝ⁶, ΕΥΠΠΟ⁷, ΚΥΡΣΑ⁸), par a fi mai târzii decât piesele cu KOI pe revers. Pentru o datare mai târzie de mijlocul secolului III a. Chr. pledează și prezența titlului ΒΑΣΙΛΕΩΣ pe revers. În urma studierii materialului numismatic disponibil remarcăm că tetradrahmele postume de tip Alexandru cel Mare, fără ΒΑΣΙΛΕΩΣ pe revers, atribuite orașelor grecești vest-pontice, par a fi mai timpurii față de cele cu titlu. În privința numelui ΕΥΞΕ aflat în exerga tetradrahmei istriene atragem atenția că ar putea fi vorba de Euxenides fiul lui Monimos, personaj atestat de o inscripție pe o stelă de marmură descoperită la Histria și datată după scris în secolul II a.Chr.⁹. Dacă identitatea personajului care semnează ΕΥΞΕ pe tetradrahma istrieană va fi confirmată de alte descoperiri monetare și epigrafice, atunci inscripția menționată ar putea fi datată, ca și moneda, în a doua jumătate a secolului III a.Chr.

Cercetarea materialului numismatic cunoscut arată că o altă serie de tetradrahme ar putea fi atribuită orașului Istros. În tezaurul descoperit în 1956 la Mektepini (în apropiere de Sabuncupinar, în partea de nord-vest a Asiei Mici, la c. 50 km vest de Eskişehir) se află o tetradrahmă de tip Alexandru cel Mare, având pe revers Dioscurii galopând spre stânga și ΙΣ pe tron, trecută la ateliere nedeterminate¹⁰ (fig.1.2). Potrivit autorilor, zona de proveniență a atelierului care a pus în circulație moneda aflată în discuție, ar putea fi, cu mari rezerve, Peloponez¹¹. Moneda este cuprinsă și în catalogul întocmit de M.J. Price care o încadrează cu mai multă siguranță la ateliere incerte din Peloponez și o datează c. 225-c. 200¹². Analiza stilistică arată însă că moneda nu face parte din grupul de tetradrahme atribuit zonei Peloponez. Apariția pe revers a siglei ΙΣ și a Dioscurilor galopând spre stânga arată că orașul care a bătut moneda nu poate fi decât Istros. Atribuirea este certificată și de faptul că tezaurul descoperit la Mektepini cuprinde și un grup de tetradrahme de tip Alexandru cel Mare bătute în orașele vest-pontice Mesambria (13 ex.), Callatis (2), Odessos (3) și la Cabyle (10)¹³ înainte de 230 a.Chr. Prezența Dioscurilor galopând pe tetradrahme de tip Alexandru cel Mare este rar semnalată. Până în prezent, sunt publicate două piese: cea aflată în discuție și o piesă din tezaurul descoperit la Patras în Grecia¹⁴. Remarcăm totodată că Dioscurii sunt considerați protectori ai navigatorilor. În acest caz, baterea tetradrahmei cu Dioscuri galopând spre stânga și ΙΣ pe revers ar putea fi pusă în legătură cu un episod similar celui descris de o inscripție din secolul III a.Chr. Pe un relief de marmură care înfățișează Dioscurii galopând spre dreapta, se vorbește de o expediție

⁴ E. Petac, A. Vîlcu, *The Lysimachus type Gold Mintage from Odessos*, Istros, 19, 2013, p. 297-326.

⁵ M.J. Price, *op. cit.*, nr. 1172.

⁶ *Ibidem*, nr. 1173.

⁷ *Ibidem*, nr. 1174.

⁸ *Ibidem*, nr. 1175.

⁹ ISM, I, p. 127, nr. 36.

¹⁰ N. Olcay, H. Seyrig, *Le trésor de Mektepini en Phrygie*, Paris, 1965, p. 27, nr. 713.

¹¹ *Ibidem*.

¹² M.J. Price, *op. cit.*, p. 165, nr. 780.

¹³ N. Olcay, H. Seyrig, *op. cit.*, p. 7-8.

¹⁴ M.J. Price, *op. cit.*, p. 165, nr. 779; Hyla Troxell, *The Peloponnesian Alexanders*, ANSMN, 17, 1971, p. 41-94, pl. 17, nr. 5. Cele două piese sunt diferite din punct de vedere stilistic și nu au fost bătute în același atelier. Nu este clar dacă pe reversul piesei din tezaurul de la Patras, în câmp stânga, se află Dioscurii sau mai degrabă Pegas. Reprezentarea Dioscurilor este fără îndoială doar în cazul monedei din tezaurul de la Mektepini.

istrieană pe mare, în ajutorul Apolloniei, încheiată cu succes. Callicrates, conducătorul expediției, și oștenii săi, care au plutit în ajutorul Apolloniei, au ridicat relieful în cinstea Dioscurilor salvatori¹⁵. Este dificil de precizat dacă tetradrahmele cu Dioscuri galopând au fost bătute cu prilejul acestei expediții sau într-un alt moment similar din secolul III a.Chr. Încheiat pe la 195/194 a.Chr.¹⁶, marele tezaur descoperit la Mektepini (peste 752 de tetradrahme) indică baterea tetradrahmei cu Dioscuri înainte de această dată. Prin analogie cu emisiunile de tip Alexandru cel Mare ale celorlalte orașe vest-pontice aflate în tezaurul Mektepini, tetradrahmele cu Dioscuri se încadrează în intervalul 260-230 a. Chr., mai degrabă spre mijlocul secolului III a.Chr., așa cum sugerează lipsa titlului ΒΑΣΙΛΕΩΣ din legenda aflată pe revers. Dacă se va confirma că episodul menționat de inscripția din secolul III a.Chr. poate fi legat de baterea tetradrahmelor cu Dioscuri galopând, atunci conflictul în care Istros și Apollonia apar ca aliați a avut loc cândva între 260-230 a.Chr., cu o mai mare probabilitate către prima parte a intervalului. În acest caz ar putea fi vorba de un episod petrecut în contextul războiului între orașele Callatis și Istros sprijinite de Seleucizi, pe de o parte, și Byzantion aliat cu Egiptul ptolemaic, de cealaltă parte¹⁷. În același timp nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca Istros să fi ajutat Apollonia într-un alt conflict survenit între orașele vest-pontice, către mijlocul secolului III a.Chr.

În privința succesiunii celor două tetradrahme atribuite orașului Istros, cea mai timpurie pare a fi piesa cu Dioscurii și fără titlul ΒΑΣΙΛΕΩΣ din legenda aflată pe revers. Spre deosebire de celelalte orașe aflate pe litoralul de vest al Mării Negre care au pus în circulație numeroase tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare, pentru Istros remarcăm o producție limitată. Această situație ar putea fi explicată, mai nou, și prin baterea de tetradrahme de tip seleucid, cu Apollo pe omphalos, ΙΣ și legenda ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY¹⁸, în timpul regilor Antioch II (261-246) și Antioch Hierax (246-226). Deși nu este clar dacă tetradrahmele seleucide sunt bătute chiar la Istros sau în alt atelier pentru Istros, producția semnificativă de piese de acest tip pare să suplinească lipsa tetradrahmelor de tip Alexandru.

Les tétradrachmes de type Alexandre le Grand frappés à Istros

RÉSUMÉ

Les recherches menées jusque récemment ont mis en évidence pour Istros un seul tétradrachme de type Alexandre le Grand, difficile à situer chronologiquement. Sa datation dans l'intervalle env. 200-env. 190 av. J.-C. semble être trop tardive. La ressemblance stylistique avec les tétradrachmes posthumes frappés à Callatis, Mésembrie et Odessos placerait plutôt ce tétradrachme istrien dans la seconde moitié du IIIe siècle av. J.-C., mais une datation plus précise est impossible en ce moment. On remarque deux éléments importants pour la datation du tétradrachme istrien: la présence du titre ΒΑΣΙΛΕΩΣ à la légende du revers et la forme du trône (trône à dossier) situé sur le revers. On doit signaler aussi la présence du trône à dossier sur le revers des tétradrachmes posthumes de type Alexandre le Grand attribués aux villes Callatis (Price 935 et 936), Mésembrie (Price 977, 979 et 992), Odessos

¹⁵ ISM, I, p. 254-256, nr. 112.

¹⁶ N. Olcay, H. Seyrig, *op. cit.*, p. 7-8.

¹⁷ Vezi, în acest sens, o discuție asupra surselor scrise la Al. Avram, *Antiochos II Théos, Ptolémée II Philadelphie et la Mer Noire*, Comptes-rendus des séances de l'année - Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 147, 2003, nr. 3, p. 1181-1213 și a celor numismatice la A. Vilcu, E. Petac, *The Second Syrian War and Gold Staters of Alexander type struck at Istros*, AJN, 24, 2012, p. 53-60.

¹⁸ Pentru tetradrahmele seleucide atribuite orașului Istros, vezi C. Marinescu, C. Lorber, *The "Black Sea" tetradrachm hoard*, în E. Paunov, S. Filipova (ed.), *Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata*, Veliko Tărnovo, 2012, p. 197-259 și A. Vilcu, *Istros et les Séleucides au IIIe siècle av. J.-C. à la lumière des sources numismatiques*, MCA, S.N., 10, 2014, p. 93-104.

(Price 1146, 1158 et 1168). La présence d'un détail iconographique commun suggère que ces pièces appartiennent à la même séquence chronologique. On remarque les tétradrachmes de type Price 1168, avec le sigle KOI, frappés à Odessos. Ces tétradrachmes sont contemporains des statères de type Lysimaque à KOI sur le revers, qui pourraient dater d'avant 246-241. Dans ce cas la frappe des tétradrachmes avec le trône à dossier commence avant la période mentionnée, vers le milieu du IIIe siècle av. J.-C. mais on ne connaît pas la date de la cessation des émissions de ce type. La présence du titre ΒΑΣΙΛΕΩΣ à la légende du revers et le nom ΕΥΞΕ (probablement Euxenides) à l'exergue suggèrent que le tétradrachme istrien aurait été frappé plus tard. Un argument pour cette hypothèse pourrait être les tétradrachmes tardives d'Odessos avec les noms ΚΛΕ (Price 1172), ΚΛΕΑΝ (Price 1173), ΕΥΠΠΟ (Price 1174), ΚΥΡΣΑ (Price 1175) sur le revers.

L'examen du matériel numismatique connu montre qu'une autre série de tétradrachmes pourrait être attribuée à la cité d'Istros. Dans le trésor découvert en 1956 à Mektepinî en Phrygie il y a un tétradrachme de type Alexandre le Grand ayant sur le revers les Dioscures galopant à gauche et ΙΣ sur le trône, classé parmi les produits des ateliers indéterminés, éventuellement de Péloponnèse. La monnaie est incluse aussi dans le catalogue de M.J. Price, qui la place dans la section des ateliers indéterminés de Péloponnèse et la date dans l'intervalle env. 225-env. 200. L'analyse stylistique indique cependant que la monnaie n'appartient pas au groupe de tétradrachmes attribués à la zone du Péloponnèse. L'apparition sur le revers du sigle ΙΣ et des Dioscures galopant à gauche montre que la cité qui a frappé cette monnaie ne peut être autre qu'Istros. La présence des Dioscures galopant sur les tétradrachmes de type Alexandre le Grand type est rarement signalée. Jusqu'à présent on connaît deux pièces publiées: celle susmentionnée et une autre du trésor découvert à Patras en Grèce (le style des pièces est différent et dans le cas du tétradrachme du trésor de Patras, sur le revers pourrait être Pégase et non pas les Dioscures). Nous rappelons que les Dioscures sont considérés comme protecteurs des navigateurs. Dans ce cas, la frappe du tétradrachme à Dioscures galopant à gauche et à ΙΣ sur le revers pourrait être liée à un épisode similaire à celui décrit par une inscription du IIIe siècle av. J.-C. Sur un relief en marbre représentant les Dioscures galopant à droite, on mentionne une expédition istrienne sur mer pour aider Apollonie, couronnée de succès. On apprend de cette inscription que Callicratès et ses soldats qui avaient navigué pour porter secours à Apollonie ont érigé le relief en l'honneur des Dioscures sauveteurs. Il est difficile à établir si les tétradrachmes à Dioscures galopant ont été frappés à l'occasion de cette expédition ou d'un autre moment similaire du IIIe siècle av. J.-C. Quant à la datation, par analogie avec les émissions de type Alexandre le Grand des autres cités ouest-pontiques, les tétradrachmes à Dioscures ont été frappés dans l'intervalle 260-230 av. J.-C., plutôt vers le milieu du IIIe siècle av. J.-C. Si on confirme que l'épisode mentionné dans l'inscription du IIIe siècle av. J.-C. peut être lié à la frappe des tétradrachmes à Dioscures galopant, alors le conflit où Istros et Apollonie apparaissent comme alliés a eu lieu à un moment de l'intervalle 260-230 av. J.-C.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tétradrachmes de type Alexandre le Grand frappés à Istros.